

Н. А. Сейко, Житомирський державний університет імені Івана Франка

**СПІВПРАЦЯ ТАДЕУША ЧАЦЬКОГО
З КАТОЛИЦЬКИМ ДУХОВЕНСТВОМ У СПРАВІ БЛАГОДІЙНОЇ
ПІДТРИМКИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ
(ПОЧАТОК ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Сейко Н. А.

Співпраця Тадеуша Чацького з католицьким духовенством у справі благодійної підтримки навчальних закладів Правобережжя (початок ХІХ століття)

У статті обґрунтовано зміст та форми співпраці організатора освіти у південно-західних губерніях Тадеуша Чацького з католицьким духовенством Правобережжя на початку ХІХ століття. З'ясовано, що основною формою співпраці стали добродійні фонди на заснування початкових приходських шкіл та гімназій в регіоні. Розкрито значення добродійних фондів у створенні на діяльності навчальних закладів на Волині, Поділлі та Київщині в першій половині ХІХ століття.

Ключові слова: Тадеуш Чацький, добродійність, фонди, навчальний заклад, духовенство.

Сейко Н. А.

Сотрудничество Тадеуша Чацкого с католическим духовенством по благотворительной поддержке учебных заведений Правобережья (начало ХІХ века)

В статье обосновано содержание и формы сотрудничества организатора образования в юго-западных губерниях Тадеуша Чацкого с католическим духовенством Правобережья в начале ХІХ века. Выявлено, что основной формой сотрудничества стали благотворительные фонды на создание начальных приходских школ и гимназий в регионе. Раскрыто значение благотворительных фондов в создании учебных заведений на Волини, Подолье и Киевщине в первой половине ХІХ века.

Ключевые слова: Тадеуш Чацкий, благотворительность, фонды, учебное заведение, духовенство.

Актуальність постановки проблеми. Постать Тадеуша Чацького – видатного організатора і фундатора освіти України першої половини ХІХ

століття – присутня в численних історичних та історико-педагогічних розвідках XIX – початку XXI століття (Д. Бовуа, М. Владімірський-Буданов, Л. Заштовт, І. Кулжинський, А. Осінський, І. Сбітнев та ін.) [1–6]. У справі створення навчальних закладів на Правобережжі він активно взаємодіяв з місцевою громадою (при тому не лише польською, але й німецькою та єврейською), а також з католицьким духовенством, яке на початку XIX століття стало меценатом та добродійником у сфері освіти Південно-Західного краю.

Мета статті полягає у встановленні сутності та головних характеристик взаємодії Тадеуша Чацького з католицьким духовенством Правобережжя з метою фундування навчальних закладів. Таємний радник і кавалер Білого орла і св.Станіслава I-го ступеня, Тадеуш Чацький, як свідчать історичні розвідки, ще в дитинстві виявив неабияку добродійність, віддаючи свої кишенькові гроші вчителю, якого він спеціально найняв для навчання сиріт [7 – 9]. Крім того, він вирізнявся виключною здатністю до діяльної допомоги своїм співвітчизникам, які потрапили до ув'язнення після костюшківського повстання. Так, клопотання Т. Чацького з нагоди коронації імператора Павла I у 1797 р., серед іншого, вміщувало прохання про помилування поляків – учасників повстання, про збереження великої польської системи самоврядування у трьох західних губерніях, а також про дозвіл на вибори маршалків та суддів із середовища польської громади та дозвіл судочинства польською мовою [10].

Фундування у системі початкової і середньої освіти Правобережжя на початку XIX століття було прямо пов'язане з діяльністю католицького духовенства, і в тому ми вбачаємо кілька причин:

1) Система шкільництва правобережних губерній підросійської території України на початку XIX століття ґрунтувалася на маєтностях єзуїтських колегій;

2) Католицькі монастирі в цей час мали величезні земельні угіддя й будинки, а також серйозне фінансове підґрунтя для організації шкіл в Південно-Західному краї;

3) Саме католицизм міг стати серйозним підґрунтям збереження польських впливів на території правобережних губерній, зважаючи на усталену тотожність „католик – це поляк”.

Благодійна діяльність католицьких орденів на під російській території України на початку XIX століття виразилася, насамперед, в створенні едукативних фондів, до накопичення яких активно долучився Тадеуш Чацький. Польський історик кінця XIX століття Н. Юницький у довідковому виданні про фонди й стипендії Віленського учбового округу зазначає, що „фондом... називається в західних окраїнах Росії маєток чи капітал, заповіданий на користь монастиря, церкви, школи, загалом з доброчинною метою” [11, с. III]. Варто відзначити, що такі доброчинні пожертви часто стають предметом дослідження як українських, так і зарубіжних науковців [5; 12 – 16]. Ця зацікавленість може бути пояснена не лише загальним пошуків історико-педагогічних досліджень, а й тим, що Правобережжя у XIX ст. залишалося регіоном, де законодавчі акти російського Міністерства освіти не знаходили своєї реалізації вповні. Польський історик початку XX століття Орест Левицький зазначав щодо цього: „Павло I ... відновив знову католицькі й уніатські єпархії й дарував польським дворянам приєднаних від Польщі областей право з'їжджати на сеймики і обирати зі свого середовища губернських і повітових маршалків, генеральних суддів у головні суди і голів до інших судів [17, с. 2]. Місцева громада лише в останній третині була об'єднана на означеній території в земства, а в досліджуваній період початку XIX століття була представлена на повітових сеймиках. Сеймик – зменшене від „сейм” – регіональне зібрання депутатів в Речі Посполитій. Фактично припинили своє існування після третього поділу Речі Посполитої (1794 р.), однак залишилися в традиційній назві депутатів від регіональної шляхти в правобережних губерніях України [18]. Місцева громада Правобережжя прагнула самостійно вирішувати питання структури, розташування, рівня, змісту та форм діяльності навчальних закладів – незалежно від етнічної

належності та віросповідання мешканців, а натомість обіцяла забезпечувати діяльність сфери освіти на добродійних засадах.

Фундуш як особлива форма добродійної підтримки сфери освіти спочатку був найбільш характерним для південно-західних губерній Російської імперії, але в тому чи іншому вигляді поширився на всі учбові округи підросійської території України. У листі до одного з організаторів польської Комісії Народної освіти Г. Коллонтая Тадеуш Чацький писав: „Імператор хоче загальної освіти в своїй незмірній імперії; чого хоче, того може досягти без перешкод; йдеться тільки про те, щоб його бажання мали відповідні до таких цілей фондуші” [19, с. 91]. Згодом (1804) Т. Чацький знову ділився своїми досягненнями з Г. Коллонтаєм: „Громадяни починають робити фондуші на шкільки парафіяльні, надаючи землю на сади і для рільництва” [19, с. 120]. Традиційно початкові школи на початку ХІХ століття в західних губерніях називали „фондушовими”, а переважна більшість фондуків робилися з допомогою католицького духовенства, яке не лише благословляло й схвалювало благодійність, але й саме активно в ній було задіяне.

Не обійшлися без фондусів і гімназії, причому їх організатором також виступав Т. Чацький; насамперед, ідеться про Волинську гімназію. Завдяки бурхливій діяльності Тадеуша Чацького цей навчальний заклад за неповних десять років піднявся до рівня ліцею, почавши з суто гімназійних програм. Звісно, такий ріст вимагав серйозних добродійних капіталовкладень, якими й стали едукативні фондуші [4, с. 19]. Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Правобережній Україні з боку уряду виділялися досить скупі кошти. Така само ситуація, власне, спостерігалася й на Лівобережжі, однак просвітницькі традиції цього регіону передбачали збереження наявної системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть, починаючи з єзуїтських навчальних закладів. Тому польська шляхта, керуючись принципами дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи його добродійній діяльності, – брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів різного рівня [5].

Крім фондушів повітових училищ, візитатор Т. Чацький заснував подушний едукативний фонд – по 1 руб. ас. з кожної ревської душі. Разом цей фонд склав 46 200 руб. На ці кошти у Києві засновувалася гімназія, у Вінниці ж шляхта створила свій едукативний фонд (15 000 руб.) – на гімназію й училища Поділля. Прагнучи залучити до благодійності якомога більшу кількість шляхтичів і представників духовенства, Т. Чацький особисто звертався до місцевих губернаторів, предводителів дворянства з рекомендаційними листами від міністра освіти та попечителя А. Чарториського і збирав кошти на устрій гімназії в Кременці та інших містах південно-західних губерній.

У 1803 р. на зібранні волинського католицького духовенства Т. Чацький досяг з ними згоди про утримання власним коштом школи при кожному костелі в губернії. Це був перший значний крок до добровільного фінансування навчальних закладів середнього та початкового рівня в регіоні; щоправда, така активність Т. Чацького у взаємодії з католицьким духовенством згодом отримувала негативні оцінки російських дослідників. Так, після 1831 року та скасування польських шкіл, оцінки цієї події стали суто негативними. І. Кулжинський писав, що „Чацький влаштував таке число приходських училищ: 85 у волинській губернії, 26 в подільській і 15 в київській. Всі ці „парафіяльні школи” ... були капканами для вловлення в папізм православних руських дітей, і таких капканів раптом розставлено було *сто двадцять шість!!!*” [4, с. 23].

Цікаво, що значна частина пожертв робилася протягом вересня 1803 р. або грудня місяця якогось певного року. Саме у серпні – вересні 1803 р. Т. Чацький здійснив кілька зустрічей з шляхтою Волинської губернії, аби схилити її до добровільної діяльності. Успішність цих зустрічей відобразилася у кількості фондів на користь Волинського ліцею; згодом вони стали університетськими фондами. Натомість якщо йдеться про грудневі пожертви, то зважуємося припустити (як версію), що добровільна діяльність

значно активізувалася перед католицьким Різдом. Тому схилити шляхту до пожертв було в цей час, напевно, простіше.

М. Владімірський-Буданов так характеризував Т. Чацького, цитуючи попечителя Київського учбового округу Є. фон Брадке: „Кременецький ліцей був влаштований знаменитим Чацьким, людиною знатною, заможною, всіма поважаною, надзвичайно освіченою і до фанатизму відданою навчальній справі, для успіхів якої він був готовий на всіляку жертву. Він старався добувати потрібні суми, пропонуючи свої клопотання, а рідкісні книги та інші визначні предмети просто крав власноруч” [2, с. 2].

Т. Чацький і сам надав чимало коштів для фінансової підтримки Кременецького ліцею – вклав в цю справу дві третини власного капіталу. Волинський шляхтич Я. Охоцький у своїх спогадах писав про Т. Чацького: „З неухильним честолюбством збирав для цього пожертви, а насправді присвятив цьому й переважну більшість свого маєтку” [20, с. 187]. Одразу після створення гімназії був виданий царський указ, який закріплював за ліцеєм Кременецьке староство, яке давало спочатку 3 035 руб. ср. річного прибутку, а згодом 7 345 руб. ср. [21, с. 408]. Крім того, гімназія отримувала щорічну підтримку від влади у розмірі 5 700 руб. ср. Через два роки їй було віддано у користування лісові угіддя [21, с. 408] та будинок колишнього василіянського монастиря [22, с. 423]. Значні пожертви до каси Кременецького ліцею надходили від графа Нереша Олізара (140 000 злотих) [23, с. 487] та графині Теофіли Платер (15 000 злотих) [21, с. 529].

Алойзи Осінський, свого часу викладач Кременецького ліцею, зібрав та систематизував наявні на той час відомості про його фундаторів і виклав їх у спеціальній праці на пам'ять діяльності Т. Чацького [24]. Спогади А. Осінського про Т. Чацького також свідчать про взаємну згоду візитатора і католицького духовенства у справі благодійності на користь освіти. Так, Своєрідний спогад про А. Осінського залишив І. Кулжинський, перший директор Луцької гімназії: „Після біскупа першою особою між тодішнім римо-католицьким духовенством був інфулат (тобто прелат з єпископською митрою

інфулою, щось на зразок архімандрита), Алойзи Осінський, колишній професор латинської і польської літератури в Кременецькому ліцеї... Знаючи, що кс. Осінський, служивши професором в Кременецькому ліцеї, був дуже близький до засновника ліцею – Фадея Чацького, я старався звести розмову на цю визначну особистість. Осінський запалився, виніс мені зі свого кабінету власну книгу „O życiu i pismach Tadeusza Czackiego”, подарував мені цю книгу зі своїм написом, і весь час, проведений мною в його домі, вже ні про що інше не говорив, як тільки про Чацького” [4, с. 10 – 11].

Католицький костюл активно залучався до розповсюдження польської освіти на під російській території України, незважаючи на те, що стараннями Комісії народної освіти вона набула більш світського характеру. Однак католицьке духовенство зобов'язувалося утримувати школу при кожному костюлі чи монастирі. Так, у 1804 році в Кам'янці-Подільському відбулася зустріч Т. Чацького з католицьким духовенством з метою розширення благодійної підтримки шкільництва. Т. Чацький, як стверджує архівний документ, „запропонував, що духовенство відчуває цю важливу істину, що кожен священик і поміщик має сприяти загальному просвітництву і сам вдосконалюватися у всіх відношеннях свого високого звання.

Його превосходительство таємний радник і кавалер Фадей Чацький, вияснивши причини тісного зв'язку, який існує між пастирями народу і народною громадою, представив постанову луцького духовенства 20-го жовтня минулого року здійснену і всемілостивійше затверджену Його імператорською величністю государем нашим всемілостивійшим” [25, арк. 2]. На зібранні вдалося досягти угоди про те, що: „А) приходський священик, при котрого костелі знаходиться приходське училище, має близький за ним нагляд: всяку суботу буде присутній при випробуванні і про цю свою присутність запише до книги, прочитає Євангеліє з коротким поясненням; якщо ж в його приході буде знаходитися більше приходських училищ, то він буде відвідувати їх по можливості; В) оскільки приходські священики бажають брати співучасть у фондушах для приходських училищ, то погоджуються на вічну пожертву 10

відсотків на сто від усіх бенефіцій білого духовенства, що мають річний прибуток більш як п'ятсот злотих. Ця загальна сума складає касу приходських училищ всієї єпархії: по цьому училищне начальство, по зносінах з Його преосвященством, використає цей фондуш єдине тільки на вказаний предмет” [25, арк. 2 – 3]. У протоколі означеного зібрання йшлося також про відкриття на благодійні кошти католицького духовенства гімназії в Кам’янці: „Оскільки заснування гімназії принесе якнайширшу і важливу для краю користь, то постановлено: А) Редемпціональна сума ксьондзів тринітаріїв, що складає 40 000, призначена була на єпархіальну семінарію; але оскільки ксьондзи тринітарії уступили цю суму для фондуша публічного виховання, то й кам’янецьке духовенство уступає її на той само предмет; В) Для нагородження духовних осіб, заслужених по навчальній частині, Кам’янецька єпархія віддає училищному начальству для заміщення на його розсуд дві преміальні канонії (коли вони будуть вакантними); С) Тутешнє духовенство уступає училищному начальству бібліотеку, що залишилася по ксьондзах тринітаріях, у 12 ящиках, для заснування Подільської публічної бібліотеки” [25, арк. 4].

Викладений вище архівний матеріал є лише одним з прикладів співпраці Т. Чацького з католицьким духовенством у справі благодійної підтримки початкових та середніх навчальних закладів Правобережжя на початку ХІХ століття. Пізніше, після скасування польських навчальних закладів внаслідок польського повстання 1831 року, значна кількість католицьких костьолів і монастирів була скасована, і фондуші були передані попечительським радам навчальних закладів. Так розпочалася люстрація фондушових капіталів, яка продовжувалася фактично протягом усієї другої половини ХІХ століття і результатом якої стало майже повне усунення католицької церкви від благодійної допомоги навчальним закладам західних губерній.

Діяльність Т. Чацького щодо співпраці з католицькою громадою Правобережжя по благодійній підтримці сфери освіти стала прикладом ефективного пошуку ресурсів для розвитку цього соціального інституту за

допомогою місцевих громад. Перспектива подальших досліджень вбачається нами в обґрунтуванні місця і ролі релігійних громад у доброчинності в Україні у ХІХ – на початку ХХ століття.

Література

1. **Beauvois D.** Polacy na Ukrainie 1831 – 1863 // *Zęszyty Historyczne*. – Paryż, 1986. – S. 12 – 47.
2. **Владимирский-Буданов М. Ф.** История Императорского Университета св. Владимира. / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1884. – 674 с.
3. **Zasztowt L.** Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – 445 s.
4. **Кулжинский И. Г.** Воспоминания о Волыни / И. Г. Кулжинский. – Б.м.в., б.р.в. – 26 с.
5. **Сбитнев И. М.** Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польських / И. М. Сбитнев. – К., 1887. – 94 с.
6. **Osicski A.** O życiu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku. – Krzemieniec, 1816. – 414 s.
7. **Ступак Ф. Я.** Діяльність благодійних товариств Києва другої половини ХІХ – поч.ХХст. : дис...канд.іст.н. – Київ, 1997. – 156 с.
8. **Донік О. М.** Доброчинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина ХІХ – поч.ХХст.) : дис... канд. іст. н. – К, 2001. – 211с.
9. **Сейко Н. А.** Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ – поч.ХХ століття: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2001. – 226с.
10. **Сбитнев И. М.** Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских. – К., 1887. – 94 с.

11. **Фундуши** и стипендии Виленского учебного округа. Справочное пособие / [сост. Н. Юницкий]. – Вып. 1. – Ч. 1. — Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1884. – 236 с.
12. **Гуз А. М.** Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864 — 1914 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Анатолій Михайлович Гуз . – К, 1997. – 205 арк.
13. **Поляруш С. І.** Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775 – 1918) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Світлана Іванівна Поляруш. – К., 1996. – 209 с.
14. **Сейко Н. А.** Польські та російські добротинні громадські організації у сфері освіти Правобережжя у період першої світової війни (1914 – 1917 рр.) / Н. А. Сейко // Українська полоністика. – 2004. – № 1. – С. 99 – 105.
15. **Beauvois D.** Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803 – 1832. – Т. I – II. – Rzym – Lublin, 1991.
16. **Zasztowt L.** Polskie szkoły ludowe na Ukrainie w latach 1905 – 1914 // Rozprawy z dziejów oświaty. – Т. XXXIII / 90. – 1990. – S. 87 – 101.
17. **Левицкий О.** Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах / О. Левицкий // Киевская старина. – 1906. – С. 1 – 9.
18. **Великий** тлумачний словник української мови [електронний ресурс] / [упоряд. Т. В. Ковальова]. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/>.
19. **X. Hugona** Kołataja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim, wizytatorem nadzwyczajnym szkół w guberniach wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej przedsięwzięta w celu urządzenia instytutów naukowych i pomnożenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach. – Т.1. / Wyd. F. Końsiewicz. – Kraków: Druk. Uniwersytecka, 1844. – 418 s.
20. **Pamiętniki** Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane przez J. I. Kraszewskiego. – w 4t. – t.III. – Wilno: Nakł. Józefa Zawadzkiego, 1857. – 360 s.

21. **Сборник** постановлений по Министерству народного просвещения (1864 г.). – Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1865. – 686 с.

22. **13 июля** 1807 р. О помещении Волынской гимназии в Базилианском монастыре в Кременце // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. I : Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1864. – С. 423.

23. **6 марта** 1809 г. Об утверждении акта завещания Графа Олизара на заведения больницы при Волынской гимназии : Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. I. : Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1864. – С. 487.

24. **Osiński A.** O życiu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku. – Krzemieniec, 1816. – 414 s.

25. **О предполагаемом** открытии в Подольской губернии светских приходских училищ, на счет фондуша, пожертвованного Римско-Католическим Духовенством Каменем-Подольской епархии. – ЦДІАУК, ф. 707, оп. 309, спр. 707, 1834 – 1843 pp. – 72 арк.

Seiko N. A.

The Cooperation of Tadeusz Czacki with the Catholic Church for the Charity Support of Educational Establishments of the Right-bank Ukraine (the Beginning of the 19th Century)

The article concerns the content and forms of cooperation of Tadeusz Czacki, an organizer of education in the south-western guberniyas, with the Catholic Church of the Right-bank Ukraine at the beginning of the 19th Century. It was proved that there were the charity deposits for the establishment of parish primary schools and grammar schools which were the main form of cooperation. The significance of the charity deposits in the foundation of educational establishments in Volhynia, Podolia and Kyivshchyna in the first part of the 19th Century was substantiated.

Key words: Tadeusz Czacki, charity, charity deposits, educational establishment, church.

Відомості про автора

Сейко Наталія Андріївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012

Прийнято до друку 24.02.2012